

Suverenitet naroda u federativnom političkom uređenju stoji iznad suvereniteta nacije, nacionalne države, ali i svakog drugog kolektiviteta, pa tako i iznad suvereniteta klase. Ako država počiva na suverenitetu nacije, bilo da se radi o saveznoj državi ili o državi koja je u savezu, onda su pripadnici drugih nacija građani drugog reda. Isto tako, ako se suverenitet zasniva na klasi, onda su građani koji ne pripadaju vladajućoj klasi građani drugog reda.

DŽEMAL SOKOLOVIĆ

FEDERALIZAM I SOCIJALIZAM

Postoje stručne stvari kojima se bavi samo uzak krug kvalifikovanih ljudi, a koje sa svoje strane ne izazivaju nikakav interes šire javnosti; postoje i veoma stručne stvari koje zadiru i tiču se interesa najšireg kruga ljudi, zbog čega se oni i bave takvim stvarima i žele da o njima odluče da barem kažu svoje mišljenje, a o kojima također kompetentno mogu da misle pa prema tome i da odlučuju, samorijetki, visoko kvalifikovani, stručni ljudi.

O takvim stvarima odlučuju, njima se bave, o njima misle, jer ih se tiču, tri vrste ljudi. Zavisno od toga da li tim stvarima prilaze sa stanovišta ideje ili stanovišta interesa, dakle teorijskog ili interesnog stanovišta, ljude možemo podijeliti na one koji o jednoj ozbiljnoj, složenoj pa tirne i stručnoj stvari, imaju ideju, mogu da misle i imaju šta da kažu, na one čijeg se neposrednog interesa ta stvar tiče, zbog čega oni o tome vrlo glasno kažu šta misle, i najzad one koji imaju teorijsko znanje o toj stvari, ali i interes koji se duboko tiče te stvari, zbog čega najčešće i ne govore o njoj ono što misle nego ono što odgovara njihovom interesu.

Jedna od takvih stvari je i fenomen federalizma, dakle političkog oblika jedne zajednice, o kome tako euforično

vode svoje rasprave jugoslovenski komunisti, tj. ljudi kojima je kao takvima socijalizam ili novo društvo bitno ideološko opredjeljenje, ali kojim se ne samo euforično nego uopće više ne bave. Staviše, sa olakšanjem se odriču teorij-kog interesa za socijalističkim projektom društva, baš kao što bi se odrekli i prakse socijalizma da ova postoji i da je ikada i bilo. Zato se i postavlja pitanje na koje tek valjan odgovor može razriješiti moju ne samo teorijsku nego i ideološku i etičku dilemu: kako je moguće da dođe do tako patetičnog antagonizma na terenu rasprava o federalizmu, dakle o Ustavu i cjelokupnoj pravno-političkoj organizaciji društva, među onima koji se tako ravnodušno odnose prema socijalizmu, kada se zna, uključujući i njih same, koliko su ti pojmovi međusobno konzekventni i konzistentni? Ili je, možda, već i pitanje izlišno ako se odgovor unaprijed može naslutiti.

Rasprava o federalizmu, dakle političko-pravnom obliku jedne zajednice, nije moguća a da *eo ipso* nije i rasprava o društveno-ekonomskom sistemu, dakle o načinu proizvodnje (socijalističkom, kapitalističkom ili nekom trećem) koji stoji u osnovi i političke nadgradnje. A ovo već podrazumijeva da se rasprava vodi, čak i među teoretičarima, sa stanovišta interesa. Uobražavati da se polazi samo sa teorijskih pozicija, bila bi čista hipokrizija. Kako je nauci, međutim dozvoljeno da uobražava, pokušat ću da postavim nekoliko teorijskih, metodoloških i empirijskih pitanja i dam isto toliko odgovora, uvjeren da ih postavljam sa stanovišta ideje.

1. Da li je politička zajednica, dakle zajednica ljudi koji sistem svojih međusobnih odnosa reguliraju **zakonima**, a **državom** se služe kao sredstvom kojim štite tako regulirane odnose, samo **pravna** ili i **moralna** zajednica?

Ako jeste, a ne vidim kako je moguće zamisliti pravnu zajednicu koja ne počiva na nekim moralnim načelima, iako je obrnut slučaj moguć, onda svako postavljanje pitanja ili zahtjeva za pravnom zajednicom supsumira i pitanje moralnog karaktera te zajednice, tj. pitanje legitimnosti kako države tako i zakona koji u njoj vladaju. Sklad pravnog sistema, uključujući i ustav, sa moralnim načelima je odlučniji za funkcioniranje jedne političke zajednice, nego sklad unutar samog pravnog sistema. Zakoni koji su u skladu sa osnovnim moralnim načelima i država koja svoje zakone usklađuje i provodi u skladu sa tim načelima, čine da ta politička zajednica i kao pravna bude moralna. Zajednica čiji zakoni nisu u skladu sa moralnim karakterom zajednice, pa su ili bolji (napravljeni za neka bolja vremena) ili zaostaju za osnovnim moralnim načelima, čak ni kao pravna zajednica

nije moralna. Zato se postavlja pitanje legitimiteta takve političke zajednice.

2. Sta ili ko određuje moralni karakter zajednice, a time i legitimnost pravne zajednice?

U despotskom režimu u kome je on »jedina politička ličnost«¹⁾, jer je on država, despot određuje i šta je moralno i šta je pravno, isto je tako i u svim drugim političkim zajednicama u kojima jedna grupa ili institucija stoje iznad zakona. Tek u pravnoj zajednici u kojoj zakoni stoje iznad i važe za sve jednako, može se postaviti pitanje šta je to što određuje legitimnost pravnog sistema i reći da je to nešto objektivno. Ono što određuje moralni karakter zajednice i što pravni sistem te zajednice određuje legitimnim ili ne, dakle ono što određuje šta je to dobro u jednoj zajednici i da li zakoni služe dobru te zajednice, tj. šta je pravda i da li su zakoni pravedni, jeste ono što je osnova svih društvenih odnosa u toj zajednici, a to je način proizvodnje. U načinima proizvodnje u kojima, na primjer, prisvajanje počiva na vlastitom radu ili na tuđem radu, nastaju zajednice koje se razlikuju po svom moralnom karakteru, u njima nije isto ono što je dobro, ono što je pravedno u jednoj nije pravedno i u drugoj. To je razlog što njihovi zakoni mogu biti legitimni iako se potpuno razlikuju. Međutim, to je razlog i što potpuno istovetni zakoni ne moraju biti legitimni u dvije različite političke zajednice. Da bi bili legitimni zakone jedne zajednice, ne treba usklađivati sa zakonima druge (imitirati ih) nego sa sopstvenom moralnom i ekonomskom strukturom. U protivnom bi mogli biti i kontraproductivni.

3. Da li je Ustav pravni ili filozofski akt?

Kao opći pravni akt, kao zakon u kome se izražava ono što je dobro cijele zajednice, ono što je opće dobro, Ustav je prije svega filozofski, dakle etički akt te zajednice, čitavog naroda, čak i onda kada ga ne pravi čitav narod i kad ne prolazi »široku javnu raspravu«. Ukoliko to nije, ukoliko u njemu nije uspješno izraženo ono što je dobro te zajednice, onda ustav nije izraz moralne strukture zajednice i nije izraz ethosa jednog naroda.

4. Ko bi trebalo da uređuje političku zajednicu (pravi Ustav i sve opće zakone) i ima vlast: pravnici ili filozofi?

Platonu kao filozofu nije bilo stalo do vlasti filozofa radi vlasti nego radi toga što je bio filozof. Svrha vlasti filozofije nije vlast nego opet sama filozofija, dakle uređivanje zajednice u skladu sa općim principima na kojima mora da

¹⁾ K. Marx, F. Engels, Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1967, str. 47.

počiva, a koji su dostupni samo (filozofima?) Platonov politički elitizam, koji se zasniva na znanju, ne isključuje demokratsku političku zajednicu, tj. učešće svih u vlasti ali ne uključuje Lenjinovu vulgarnu demokratiju (u kojoj bi se kuharice bavile politikom), tj. učešće svih u odlučivanju o svim pitanjima zajednice.

Opšti zakon ne može da počiva na svojini, što je uglavnom stanovište pravne nauke, nego na pravednosti kao onome što je opšte. Pravednost je za Platona cijela suština i sastoji se u tome »što se svaki pojedinac trudi samo oko jedne stvari koja stoji u vezi sa državom i za koju je on po svojoj urođenoj prirodi najpodesniji.«⁷⁾ Država koja počiva na zakonima zasnovanim na pravednosti, dakle na onome što je opšte dobro zajednice, a dobro je čitave zajednice da se zasniva na individualnostima pojedinaca, moralna je zajednica. Ona ne počiva ni na svojini, kao osnovi neprirodne nejednakosti ljudi, nejednakosti koja nije izraz njihove unutrašnje različitosti, niti na apstraktnoj jednakosti pojedinaca koja ne uzima u obzir njihove unutrašnje različitosti, različite sposobnosti i osobine. Ukratko, pravičnost počiva na individualnosti, dakle na nejednakosti pojedinaca u njihovom učešću u državi zasnovanoj na unutrašnjoj različitosti ljudi, različitosti njihovih sposobnosti, talenata, sklonosti, prirodnoj naklonjenosti prema nekoj stvari koja je u vezi sa državom, odnosno političkom zajednicom.

5. Može li politička zajednica, dakle zajednica zajednica ili savez zajednica tj. država, biti moralna zajednica, zajednica pojedinaca ili savez pojedinaca?

Politička zajednica koja je prije svega moralna, dakle zajednica koja počiva na pravednosti, na ravnopravnosti pojedinaca čak i pod pretpostavkom njihove nejednakosti, dakle na individualnosti ljudi, a ne na njihovoj pravnoj jednakosti a svojinskoj nejednakosti ili pak na jednakosti njihovih kolektiviteta (plemena ili nacija), jeste komunistička politička zajednica. Jedna takva komunistička zajednica u istoriji bio je savez irokeških plemena. Irokeški savez plemena je bio moralna zajednica, tj. zajednica na dobro ne samo plemena nego i pojedinaca zato jer je počivao na komunističkom načinu proizvodnje.

Zajednica koja bi počivala na nekom drugom načinu proizvodnje, dakle načinu proizvodnje koji bi pojedince učinio svojinski neravnopravnim, morala bi biti i pravno zasnovana na svojini i privatnom interesu. Najviše što takva zajednica može postići jeste ravnopravnost kolektiviteta (ple-

⁷⁾ G. V. P. Hegel, *Istorija filozofije*, II, BIGZ, Beograd, 1975, str. 159.

⁸⁾ *Ibidem*, str. 230.

meinskog, nacionalnog ili čak državnog), ali ne i ravnopravnost individua, dakle građana. Zajednica čiji se zakoni izvode iz prava na svojino, a ne iz pravednosti, nije savez građana, pojedinaca kao individua, nego savez plemena, nacija ili naprosto njihovih političkih tvorevina — država, kao apstraktnih općenitosti ili zajednica u kojima je potrta personalnost ljudi.

Prije nego postavimo pitanje o federalizmu (lat. *foedus* — savez), kao obliku političke zajednice i njegovom karakteru, i u interesu egzaktnog odgovora na njega, riješimo jednu metodološku nepoznicu.

6. Osnovno metodološko pitanje glasi: u čemu se sastoji odnos između **općeg, posebnog i pojedinačnog**, tj. odnos između cjeline i dijelova? Unutar toga postavljaju se sljedeća pitanja:

— Izražava li odnos između općeg, posebnog i pojedinačnog i odnos suvereniteta (fr. *souverain* — najviši, najveći, nosilac vrhovne vlasti) države (kao općeg predstavnika) nacije (predstavnika onog posebnog) i naroda, u smislu demosa, populusa ili puka (koji izražava svakog pojedinačno)?

— Da li se u postavljanju pitanja o odnosu općeg i posebnog (federacije i republika) može zaobići i ono pojedinačno?

— Da li ravnopravnost posebnih (recimo nacionalnih) interesa obezbjeđuje ravnopravnost pojedinačnih (recimo individualnih) interesa?

— Zar i posebni interes ne može apstrahirati (zanemariti ga, ne uzeti u obzir, biti mu nadređen) pojedinačni interes, baš kao što i opći interes (u obliku države, partije, nadnacionalne zajednice) može apstrahirati pojedinačne pa i posebne interese?

— Može li se o federalizmu govoriti bez odgovora na ova osnovna metodološka pitanja komunističkog pokreta i njemu adekvatnog teorijskog mišljenja?

Opće, posebno i pojedinačno, dakle federacija, republika i građani (narod), stoje u međusobnom odnosu kao cjelina i dijelovi. Hegel je, govoreći o tom odnosu, smatrao da dijelovi samo jednim svojim momentom pripadaju cjelini, što znači da je uslov njihovog postojanja kao dijelova pripadanje samima sebi. U odnosu između federacije i njenih sastavnih dijelova to je očigledno. Ali, ako pretpostavimo da su i pojedinačni ljudi, građani, shvaćeni kao narod, dijelovi cjeline, kako one na višem nivou, federacije, tako i one na nižem nivou, republike, postavlja se pitanje i njihovog suvereniteta. Federacija koja ne bi priznavala samostalnost svojih dijelova, republika, to da one ne pripadaju cjelini svim svojim momentima, ne bi bila federacija, ne bi bila

cjelina, nego apstrakcija svojih dijelova. Uslov egzistencije jedne političke zajednice kao federacije, kao cjeline sastavljene od dijelova uslov njenog suvereniteta, nije samo suverenitet njenih posebnih dijelova, republika, nego i suverenitet, ačešće u vrhovnoj vlasti njenih pojedinačnih dijelova, građana, ljudi kao političkih bića, suverenitet naroda. Pretpostavka suvereniteta cjeline, savezne države nije negacija suvereniteta republika, nego afirmacija suvereniteta građana.

7. Da li je Kučanova dilema federalizma: klasna ili nacionalna ravnopravnost? uopće metodološki ispravna i kao takva dilema komunističkog pokreta?)

A unutar toga:

a) Na čemu se uopće teorijski zasniva ideja da je komunističko stanovište stanovište klase?

Iskustvo pokazuje da je to bilo samo pragmatско stanovište pokreta, partijā, rukovodstava. Komunističko stanovište je stanovište općeg, tj. konkretno općeg, dakle svakog pojedinačnog, pa tek time i posebnog. Nikakav partikularitet ili kolektivitet, ni nacija ni klasa, ne može biti stanovište komunista.

b) Na čemu se zasniva tvrdnja da se i danas »često precijenjuje klasni interes na štetu nacionalnog.«¹⁵⁾

Uzmemo li u obzir ono što smo rekli o odnosu pojedinačnog spram posebnog i općeg, o pojedinačnom kao bitnom konstituensu i posebnog i općeg, dakle o individuumu kao bitnom konstituensu kako saveza država tako i saveznih država, onda je ključni kriterij za ocjenu ravnopravnosti posebnih interesa kako onih nacionalnih tako i klasnih, upravo ravnopravnost individuumna kao građana. Čak i ako bi mi bilo svejedno da li smo mi neravnopravniji nacionalno ili klasno, a nije mi svejedno, osnovno je da li smo i koliko neravnopravni individualno, na nivou čitavog društva, ali i unutar nacije odnosno klase. Čak i ako bi bilo tačno da je klasni interes precijenjen u odnosu na nacionalni, a nisam siguran jer bi to značilo da su nacije neravnopravnije nego klase, ja bih se radije opredijelio za tvrdnju da su kod nas i nacionalni i klasni interes precijenjeni u odnosu na individualni interes, interes pojedinačnog čovjeka, građanina.

c) Zašto samostalnosti »koliko je to moguće«, a centralizma »koliko je to nužno u interesu svih«?) Zar se ovo »u

¹⁵⁾ Milan Kučan *Jugoslavenski federalizam od Speransa do razmišljanja o novom Ustavu*, predgovor za knjigu *Federalizam po mjeri budućnosti*, C. Ribičića i Z. Tomca.

¹⁶⁾ *Ibidem*, str. 5.

¹⁷⁾ *Ibidem*, str. 12.

interesu svih», sa čim se slažem, ne bi trebalo da odnosi i na samostalnost federalnih jedinica?

I opet uzimajući ono pojedinačno, građanina, čovjeka kao političko biće, kao osnovni konstitutivni element svake zajednice, pa i zajednice zajednica, smatram da uzrokom ili subjektom apstrahiranja pojedinca može biti ne samo cjelina nego i njeni dijelovi. Kao što centralizam, u svom pervertiranom obliku nadređenosti cjeline dijelovima, može biti protivan interesu dijelova, i posebnih i pojedinačnih, tako i partikularnost, u svom pervertiranom obliku, može biti protivna interesu drugih dijelova, i posebnih i pojedinačnih, pa i samoj sebi. Zašto bi unitarizam bio moguć samo kao monocentričan, a ne i kao policentričan?

Nakon ovako izloženih teorijskih, metodoloških i praktičnih pitanja, kao i odgovora, koji su još uvijek na nivou dilema, nužnim se nameće osnovno pitanje:

8) Šta je, u stvari, federacija?

Federacija je pravno-politički oblik jedne zajednice. Ali već i kao oblik ona je pretpostavka, iako ne i dovoljan uslov, njene egzistencije kao takve, njenog karaktera i sadržaja kao federacije. Zato je predmet naučne rasprave o jednoj stvari sama ta stvar, njen oblik, ali prije svega njen sadržaj. Inače nam nauka ne bi bila potrebna.

Ako je federacija pravno-politički oblik ljudske zajednice koji ima i svoj sadržaj, onda ona zavisi i od toga kako je riješeno osnovno metodološko pitanje, pitanje odnosa općeg i pojedinačnog, i samo pod tom pretpostavkom i pitanje posebnog. Samo od odgovora ili rješenja ovog pitanja zavisi da li ćemo riješiti i našu današnju osnovnu dilemu: da li je pitanje ravnopravnosti posebnih (pa i nacionalnih) interesa već *eo ipso* rješenje i ravnopravnosti pojedinačnih interesa ili je, obrnuto, rješenje ravnopravnosti pojedinačnih interesa *eo ipso* rješenje i ravnopravnosti posebnih interesa, pa i problema apstrakcije općeg (državnog), dakle opet posebnog interesa?

Federacija je, dakle, pravno-politički oblik suvereniteta naroda, čovjeka kao državljanina, čovjeka kao političkog bića, a samim tim i suvereniteta svakog posebnog političkog organiziranja ljudi. Suverenitet naroda u federativnom političkom uređenju stoji iznad suvereniteta nacije nacionalne države, ali svakog drugog kolektiviteta, pa tako i iznad suvereniteta klase. Ako država počiva na suverenitetu nacije, bilo da se radi o saveznoj državi ili o državi koja je u savezu, onda su pripadnici drugih nacija građani drugog reda. Isto tako, ako se suverenitet zasniva na klasi, onda su građani koji ne pripadaju vladajućoj klasi građani drugog reda, kao što je to bio slučaj u mnogim tzv. socijalističkim

državama gdje je radničko klasno pripadništvo, pa čak i po-
tjcklo, nosilo sa sobom stanovite privilegije. Ukratko ni
nacionalna, ni klasna država ne obezbjeđuje suverenitet na-
roda, populusa, demosa, puka, tj. ravnopravnost građana.

Ovo je pojam federacije. Suverenitet naroda, suverenitet
čovjeka kao građanina, državljanina ili kao političkog bića,
istina je ili sadržaj federacije. To da li federacija ovako
shvaćena uopće igdje postoji i, štaviše, da li je uopće mo-
guće da postoji — drugo je pitanje. Postoje različiti oblici
federacije koji su manje ili više ispunjeni svojom sadržajem,
tj. postoje različite federacije (saveza) nekih kolektiviteta,
državnih — nacionalnih ili klasnih, koje su manje ili više
ispunjene ravnopravnošću građana.

9) Ako pretpostavka federalizma nije ni klasna ni na-
cionalna ravnopravnost, nego individualna ravnopravnost ili
individualnost građana kao pretpostavka njihove ravnoprav-
nosti, ako je dakle pretpostavka federalizma savez građana,
ukratko suverenitet naroda, postavlja se onda pitanje: šta
je uslov suvereniteta naroda, odnosno ravnopravnosti građa-
na jedne pravno-političke zajednice?

Da li je to, Ja podsjetimo na maločas iznesenu dilemu,
njihova jednakost, kao što je to ideal građanskog društva,
koje izjednačava ljude na pravnoj osnovi, apstrahirajući od
njihove različitosti, da bi ih na osnovi svojinc učinilo ne-
jednokim? Da li je, prema tome, suverenitet naroda, tj.
zbiljska federacija, moguća na osnovi njihove pravne jedna-
kosti? Drugim riječima, da li je ravnopravnost građana,
državljana, učešće ljudi u političkom životu zajednice, dakle
opet zbiljska federacija, moguća na temelju svojinske ne-
jednakosti ljudi? Ili, da budemo sasvim otvoreni, može li
građanin, bez obzira na svoju klasnu nacionalnu ili irco-
vinsku pripadnost, biti suveren uz buržuja? Pretpostavka
federalnog pravno-političkog oblika zajednice, tj. zajednice
ravnopravnih iako nejednakih ljudi, jesu razvijeni socijali-
stički produktivni odnosi i razvijene produktivne snage,
ukratko razvijeni socijalistički način proizvodnje, čiji je unu-
trašnji telos, njegova istorijska svrha prevladavanje rada.
O tome, barem na ovom nivou rasprave, kao da nema spora.
Socijalizam je, a ovoga očito nema bez njegovog vlastitog
sadržaja — načinu proizvodnje, ravnopravnost ljudi kao in-
dividuumu, a tek potom i njihovih kolektiviteta, pa i na-
cionalnih.

Tako J. B. Tito piše: »Na ovim idejnim temeljima naj-
prije smo ustavnim izmjenama, a zatim novim Ustavom, ob-
likovali federativni sistem, koji je po svojoj načelnoj dusljed-
nosti jedinstven u svijetu. Ravnopravnost i solidarnost iz-
među naroda i narodnosti osnivaju se na socijalističkim

produktivnim odnosima. Činjenica da radnik u udruženom radu raspolaže sredstvima i rezultatima svog rada omogućuje svakom narodu i narodnosti da slobodno raspolaže ostvarenim viškom rada, odnosno da odlučuje o uvjetima svog privrednog, kulturnog i uopće društvenog razvitka...⁷⁾

Naravno, drugačije ne misli ni M. Kučan: »S tim u vezi valja podsjetiti da je ustavna reforma sredinom sedamdesetih godina počela kao reforma odnosa u Federaciji, da bi se brzo pokazalo kako nju nije moguće ostvariti ako se istodobno ne reformiraju i proizvodni odnosi, ako se na osnovi društvenog vlasništva i socijalističkog samoupravljanja ne konstituira udruženi rad i ojača materijalni, kulturni i politički položaj radnih ljudi, te ne omogući njihov utjecaj i na odnose u Federaciji. Ukratko, bez cjelovitih društveno-ekonomskih i društveno-političkih pretpostavki ne može zadovoljavajuće funkcionirati ni onaj dio tog sistema koji obuhvata odnose u Federaciji.«⁸⁾

Prethodnim stanovištima se priključuju i autori »Federalizma po mjeri budućnosti«.

Tako C. Ribičić piše: »Sva tumačenja jugoslovenskog federalizma i ustavne koncepcije Federacije koja ne polaze od samoupravnog proizvodnog odnosa kao temelja ekonomskog i političkog sistema u cjelini, ne mogu objasniti bit odnosa u jugoslovenskoj Federaciji, djelovanje njezinih organa niti provedbu njezinih institucija. Na samoupravnim društveno-ekonomskim osnovama oblikovan je nov tip federalizma, tzv. **samoupravni federalizam** za koji je karakteristično mijenjanje jugoslavenske federacije od oblika teritorijalne organizacije državne vlasti u instrument socijalističke zajednice naroda i narodnosti i samoupravnog udruženog rada. Njegova perspektiva nije etatizam i državni centralizam, nego samoupravljanje i razvitak slobodnog udruženog rada kao prethodnog oblika asocijacije slobodnih proizvođača.«⁹⁾

A o haosu koji proizlazi iz antagonizma Ustava i realnosti društveno-ekonomskog sistema, i posebno novih ustavnih promjena, na gotovo dramatičan način piše Z. Tomac: »Nacrti i prijedlozi nekih saveznih zakona, kojima se stvara zakonska osnova za uspostavljanje novog ekonomskog sistema, bitno odstupaju od koncepcije Ustavnih amandmana. Stoga prijeti ustavnopravni kaos, jer će postojati tri suprotstavljena sistema. Jedan na osnovi Osnovnih načela ustava,

⁷⁾ J. B. Tito, Uvodni referat na X Kongresu S.F.J. Komunist. Beograd 1974.

⁸⁾ M. Kučan, *ibid.*, str. 14.

⁹⁾ C. Ribičić, Z. Tomac, *Federalizam po mjeri budućnosti*, Globus, Zagreb 1989, str. 23.

drugi na osnovi Amandmana, a treći na osnovi saveznih zakona.

Takve ocjene moguće je argumentirati analizom ustavnih promjena u odnosu prema Osnovnim načelima Ustava iz 1974. godine. Temelj Ustava iz 1974. godine čini društveno vlasništvo, koncepcija udruženog rada i društvene reprodukcije u kojoj radnici cjelnom ekonomskog i političkog sistema odlučuju o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada izgrađujući socijalističko samoupravljanje kao nov samoupravni proizvodni odnos u kojem su pravo rada društvenim sredstvima i pravo na samoupravljanje osnova udruživanja radnika i njihova međusobnog uređivanja odnosa u proizvodnji i raspodjeli na načelima uzajamnosti i solidarnosti, ravnopravnosti i međusobne odgovornosti. Ustavni amandmani ruše takav temelj, pa je očito da su odstupili od osnovnih načela Ustava. Tražilo se da se tržište i robna privreda ugrade kao sredsivo i uvjet ostvarivanja društvenog vlasništva i udruženog rada. Umjesto takve racionalizacije sistema udruženog rada u uvjetima tržišnog društva prihvaćena je koncepcija likvidacije udruženog rada (posebno u Zakonu o poduzećima), te ekonomskog i političkog sistema koji se bazira na samoupravnom proizvodnom odnosu.¹⁰⁾

Oko toga šta je pretpostavka ravnopravnosti ljudi, građana jedne političke zajednice, njihovog narodnog suvereniteta, a to onda znači i mogućnosti njihovog istinskog saveza, tj. federalne političke zajednice, dakle da je to socijalistički način proizvodnje, a prije svega socijalistički odnosi proizvodnje, nema spora i ja se mojim prethodnicima u tome pridružujem. Ali, ono oko čega se možda ne bismo složili, sastoji se u odgovoru na sljedeće pitanje.

10) Da li pretpostavka federacije — socijalistički način proizvodnje, uopće postoji?

Moj odgovor je odričan i o tome, o odsustvu socijalističkih produkcionih odnosa iz jugoslovenskog društva, kao i o stvarnom karakteru tih odnosa, tj. o karakteru društveno-ekonomskog sistema, pisao sam opširno na više mjesta.¹¹⁾ Zato se nužnim pokazuje i sljedeće pitanje.

11) Čemu može, u tom slučaju, da služi jedan pravno-politički oblik zajednice, u ovom slučaju **federativni**, ako je on lišen svoga sadržaja pod čijom pretpostavkom jedino i može da funkcionira kao takav?

Drugim riječima, šta se moglo dogoditi sa Federacijom, dakle savezom država, nacionalnih ili nenacionalnih, sa po-

¹⁰⁾ Ibidem, str. 181.

¹¹⁾ «Protivrječnosti ekonomske strukture jugoslovenskog društva», *Socijalizam* br. 5/87. «Socijalizam i kapital», *Anthropos*, br. 1-2/87, itd.

krajinama ili bez pokrajina, svejedno, ako nije bilo uslova za funkcioniranje te Države, Federacije država, kao federacije građana, ako ne ono što se i dogodilo. A dogodilo se to da je Federacija postala samo politička forma oblik, koji nije obezbjeđivao da se ispuni svojim sadržajem, federacijom građana. Federacija je ostala samo pravno-politički oblik saveza država. Na pravno-političkom planu federacija država je morala rezultirati slabljenjem tog saveza, tj. slabljenjem Federacije kao države (što i jeste cilj političke razine socijalističke revolucije, kakva ironija!), na jednoj strani, i jačanjem saveznih država kao država, na drugoj (što je svakako protivno marksističkoj teoriji političke revolucije zbog čega se s pravom može postaviti pitanje da li je od te revolucije ostala nakar i njena politička razina).

Ono što se dogodilo, svakako nužno, na socijalno-ekonomskom planu, na planu zatečenog načina proizvodnje, sa uspostavljanjem Federacije kao federacije država, bilo je još pogubnije. Bio je to u stvari definitivni raskid sa onim što je tek trebalo da bude pretpostavka Federacije kao federacije građana. Sa pravno-političkim uspostavljanjem etatizma, ma koliko decentraliziranog i policentričnog, koji nije rezultat odsustva realnih pretpostavki za funkcioniranje njime uspostavljene države, definitivno se i sistematski anuliraju makar i embrionalni elementi socijalističkog načina proizvodnje, ranije uspostavljeni, i makar lokalni ili mikro oblici samoupravljanja. Etatizam od političkog postaje dominantnim produkcionim odnosom. Eksploatacija posredovana i vođenja državnom, u enormnom, u istoriji teško uporedivom obliku, onemogućava ne samo bilo kakav razvoj proizvodnih snaga nego ni rast koji bi obezbjeđivao zadovoljavanje potreba društva na zatečenom nivou. Tako je naša Federacija sve više ukidala svoje viastite pretpostavke, ukidala sve one uslove koji bi mogli da ljude kao građane povežu u savez. Umjesto toga, umjesto razvoja socijalističkih produkcionih odnosa, koji bi jedino mogli da anuliraju ili barem svedu u razumnu i podnošljivu mjeru eksploataciju kojoj su sve više bili izloženi, razvijani su produkcioni odnosi koji su ljude svrstane u OOUR, SOUR-e, opštine, privredne grane, regije, republike, pokrajine, pa na koncu i nacije, sve više antagonistički okretali jedne protiv drugih.

Iz etatističkog produkcionog odnosa nužno je morao proizaći i sistem produkcionih odnosa koji opet, kao i sadašnji etatistički, odgovara, ali sada na višem nivou, etatističkim kleptokratijama. Prvobitna akumulacija čiji su subjekti one bile nužno traži da se preobrati u viši, razvijeniji oblik akumulacije. Daljem razvoju produkcionih odnosa čijem nastanku su oni kumovali sada se suprotstavljaju po-

stojeći političko-pravni odnosi, federativni sistem koji je i omogućio razvoj nesocijalističkih odnosa u proizvodnji

Razlike u pogledima tih kleptokratija, a sada već oligarhija, tiču se samo političkih formi naše Federacije.

11) Kako inače objasniti da je osnovna odlika aktualnih diskusija o ustavnom ustrojstvu Jugoslavije gotovo opća saglasnost o reformi (?) društveno-ekonomskog sistema, načina proizvodnje, dakle onog bitnog, istih onih koji se gotovo ni u čemu ne slažu sa rješenjima političkog sistema, dakle onog izvedenog? Da li je to zato što oni ne razumiju karakter društveno-ekonomskog sistema, pa ne vide koliko je način proizvodnje bitan, pa i po karakter političkog sistema, ili zato što upravo znaju za kakav se način proizvodnje, posebno odnose proizvodnje, dakle društveno-ekonomski sistem, zalažu, ali znaju i to da bi im odgovarao samo pod pretpostavkom političkog sistema za koji se bore?

Dilema koju oni otvaraju — država monocentričnog tipa ili država policentričnog tipa, pseudo je dilema baš kao što je pseudo dilema da li oni uopće stoje na stanovištu sa kojeg mogu kritikovati ono drugo. Tako C. Ribičić piše: »Karakteristika aktualnih rasprava o Federaciji između ostalog jest i u tome da protivnici postojeće ustavne koncepcije Federacije upozoravaju samo na opasnost etatističkih deformacija u republikama i pokrajinama, a zapostavljaju široke etatističke ovlasti i mogućnosti preraspodjele dohotka na saveznoj razini. Na drugoj strani zagovornici postojećeg ustavnog uređenja Federacije u pravilu ističu samo opasnost od saveznog etatizma i centralizacije.«¹²⁾ Kao što je njihova međusobna kritika pseudo kritika, jer je pseudo uvjerenje da oni stoje na bitno različitim stanovištima, tako i (Ribičićevu) kritiku njihove uzajamne kritike, po kojoj oni kritikuju policentrični, odnosno monocentrični etatizam sa stanovišta onog drugog, smatram pseudo kritikom. Kako kritici jednih od strane drugih, tako i kritici njihove uzajamne kritike nedostaje pravo stanovište. Nije važno samo šta se kritikuje nego i stanovište sa kojeg se kritikuje. Prava kritika kako Ustava i njegove amandmanske »reformne« tako i njegovih »antagonističkih« kritičara u stvari nedostaje.

I jedni i drugi, a po svemu sudeći i njihov kritičar, ne samo da zanemaruju opasnost od nesocijalističkih produkcionih odnosa nego se čak za njih i zalažu. Krajnosti su još jednom se pokazuje, najbliže jedna drugoj. Ni kritika Ustava, tj. pravno-političkog rješenja federalnog sistema koje je doprinijelo razmahu produkcionih odnosa u čijoj osnovi stoji etatistička eksploatacija naroda, kao ni ustavna reforma, ko-

¹²⁾ C. Ribičić, Z. Tomac, *ibid.*, str. 38—39.

Ja vodi instaliranju produkcijskih odnosa sa novim oblicima eksploatacije tog istog naroda, naprosto ne stoje na stanovitu socijalističkom načinu proizvodnje. Oni koji vode prividno principijelnu borbu, u stvari se bore protiv suvereniteta naroda. A bez toga federacija nije moguća. Kao što nema tog hrvatstva koje će povezati hrvatskog kneta i hrvatskog barona (Križta) i kao što nema tog slovenstva koje će povezati slovenskog kneta i slovenskog barona (to in ka-lem -- Dž. Sokolović), tako nema ni jugoslovenstva koje će povezati jugoslovenskog najamnog radnika i jugoslovenskog barona. Socijalizam je ipak pretpostavka Jugoslavije. To što posljedica postoji prije vlastite pretpostavke -- to onima koji misle misle, osuđeni da zaključite misle u karakteru te posljedice.